

การพิจารณาความทุกข์ในการพัฒนาด้านสังคม*

The Consider of Suffering to Development of the Social

พระมหาใจสิงห์ สิริธมโม¹

Phramaha Jaising Siridhammo¹

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น¹

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khon Kaen Campus¹

Email : Jaising.1987.siri@gmail.com

บทคัดย่อ

มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ล้วนพัฒนาขึ้นมาจากกองทุกข์ในอดีตกาลกว่าที่สังคมโลกจะเป็นสังคมเทคโนโลยีอยู่ในขณะนี้ คนเราต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์มาแล้วไม่รู้สักกี่ครั้งก็หน จากยุคอดีตคนเราต้องเผชิญหน้ากับธรรมชาติอันทารุณจากความร้อนและความหนาวเผชิญหน้ากับความหิว เผชิญหน้าจากภัยพิบัติทั้งน้ำท่วม ภูเขาพระเปิด ภัยหนาวและภัยแล้ง ความทุกข์ทำให้มนุษย์ชาติมีพัฒนาการจากเดิมทำได้แต่เพนจรล่าสัตว์ไปตามท้องที่ต่างๆ ก็เริ่มหันมาเพาะปลูกธัญญาหาร คนที่อยู่บนภูเขาสูงก็อพยพกลับลงมายังพื้นที่ลุ่มใกล้แม่น้ำ ปักหลักฐานเป็นหลักแหล่ง คนที่เคยตากแดด ตากลม ตากฝน ต้องทนร้อนหนาวก็เริ่มเสาะหาที่อยู่อาศัย จากนอนกลางดินกินกลางทรายเปลี่ยนมาอยู่ในถ้ำกลายเป็นบ้านเป็นคฤหาสน์ในปัจจุบัน ความทุกข์ก่อให้เกิดพัฒนาการต่างๆ ของโลกอย่างมากมาย ดังจะเห็นได้จากในยุคดึกดำบรรพ์มนุษย์มนุษย์ไม่มีถิ่นที่อยู่อาศัยถาวร จะเดินทางเร่ร่อนไปตามที่ต่างๆ ที่มีน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์และหวังเพียงให้ชีวิตปลอดภัยจากศัตรูภัยอันตรายเมื่อเกิดความทุกข์คือความกลัวทั้งกลัวการอดอยากทำให้มนุษย์เกิดการรวมตัวเป็นชุมชนหรือกลุ่มเมือง อยากร่ำรวยก็ทำให้การเดินทางเพื่อการค้าขายและการแลกเปลี่ยนสินค้า

คำสำคัญ : การพิจารณา; ความทุกข์; พัฒนาด้านสังคม

* Received February 7, 2020; Revised April 19, 2020; Accepted May 21, 2020

ABSTRACT

All species are developed from human suffering in the past over the world will be a technological society right now. We have faced adversity many times I do not know. From the past, we must confront the brutal nature of the heat and the cold, facing hunger. Faced by the flood disaster. Volcano eruption Cold and drought Distress humanity has ever done, but the progress of nomadic hunters on the area as it began to cultivate cereals. Man on the mountain was evacuated back down to the lowlands near the river is the main settling settled. Who had to endure the hot sun, the rain, in cold weather began to look for housing. From a middle ground, eating the sand. Change in the cave became a manor house today.

Keywords : Consider; Suffering; Development of the Social

1. บทนำ

มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ล้วนพัฒนาขึ้นมาจากกองทุกข์ในอดีตกาลกว่าที่สังคมโลกจะเป็นสังคมเทคโนโลยีอยู่ในขณะนี้ คนเราต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์มาแล้วไม่รู้สักกี่ครั้งก็หน จากยุคอดีตคนเราต้องเผชิญหน้ากับธรรมชาติอันทารุณจากความร้อนและความหนาวเผชิญหน้ากับความหิว เผชิญหน้าจากภัยพิบัติทั้งน้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด ภัยหนาวและภัยแล้ง ทำให้มนุษย์ชาติพัฒนาการจากเดิมทำได้แต่เพนจรล่าสัตว์ไปตามท้องที่ต่างๆ ก็เริ่มหันมาเพาะปลูกธัญญาหาร คนที่อยู่บนภูเขาสูงก็อพยพกลับลงมายังพื้นที่ลุ่มใกล้แม่น้ำ ปักหลักปักฐานเป็นหลักแหล่ง คนที่เคยตากแดด ตากลม ตากฝน ต้องทนร้อนทนหนาวก็เริ่มเสาะหาที่อยู่อาศัย จากนอนกลางดินกินกลางทราย เปลี่ยนมาอยู่ในถ้ำ กลายเป็นบ้าน เป็นคฤหาสน์ในปัจจุบัน มีต้นกำเนิดมาจากความทุกข์ของมนุษย์ในอดีตแทบทั้งสิ้น เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม พัฒนามาจาก “ทุกข์” ที่ต้องทนหนาว น้ำแข็ง ตู้อุ่น พัดลม เครื่องปรับอากาศ ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อลดความทุกข์จากความร้อน ถนน รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อลดความทุกข์ของมนุษย์นั้นต้องใช้เวลาเป็นแรมปีในการเดินทาง แต่ละอย่างแต่ละชิ้นได้รับการสรรค์สร้างขึ้นเพราะต้องการความสะดวกสบาย หรือจะเรียกว่า เพราะต้องกรพันทุกข์ก็ว่าได้ ที่ยกตัวอย่างมานี้ เป็นเพียงความพยายามพ้นทุกข์ทางกาย ทำให้มนุษย์มีพัฒนาการทางสิ่งปลูกสร้าง และอุปกรณ์อำนวยความสะดวก แต่จริงๆ แล้ว ด้วยต้นเหตุเดียวกันคือเหตุจากทุกข์ ก็ทำให้มนุษย์มีพัฒนาการทางใจเหมือนกัน การกำเนิดของศาสนาต่างๆ ดูเหมือนจะเป็นบทพิสูจน์ในเรื่องนี้ได้ดีที่สุดในศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม ฮินดู ซิกข์ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นเพื่อเป็นเพื่อนทางจิตใจของมนุษย์ ทั้งพุทธ คริสต์ อิสลาม ฮินดู ซิกข์ ล้วนแล้วแต่มีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์ชาติพ้นทุกข์

ศาสนาแต่ละพระองค์ ล้วนแล้วแต่มีลักษณะพิเศษสุด คือ การนำเอาหนทางแห่งการพ้นทุกข์มาเผยแพร่ แก่มนุษย์ มนุษย์จึงต้องมีคุณสมบัติของคนดี จึงจะสามารถดำรงอยู่ร่วมกันมนุษย์กันเองได้ ทั้งหมดเกิดจาก อิทธิพลของศาสนา และศาสนาก็เกิดขึ้นจากความต้องการหลุดพ้นความทุกข์ของมนุษย์ ความทุกข์ เป็นสิ่งที่มาคู่กับความสุขอยู่เสมอ ความสุขความทุกข์ก็เกิดขึ้นที่เดียวกัน เป็นของคู่กันอย่างแยกได้ยาก เหมือนกับเหรียญสองหน้าที่มีทั้งหัวและก้อย เหมือนกับมีดที่มีทั้งคมมีดและด้ามมีดเหมือนกับยาพิษที่ เคลือบด้วยน้ำตาล เมื่อได้ความสุขหรือแค่เพียงอยากจะได้เท่านั้น ความทุกข์ก็ตามมาทันที ตามมากัด ตามมาบีบคั้นไปเรื่อยๆ จวบจนจบกระบวนการของความอยากครั้งหนึ่งนั้นเลย มันจะวนเวียนอยู่อย่างนี้ ควบคู่กันอย่างนี้อยู่เสมอ

2. ความหมายของทุกข์

ทุกข์หรือทุกข์ขัง เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา แปลว่าทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก โดยทั่วไปหมายถึง สังขารทั้งปวง อันได้แก่ ชั้น 5 ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองทุนทุกข์(พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548) ในทางพระพุทธศาสนาการกำหนดทุกข์ถือเป็นกิจในอริยสัจ 4 ที่ชาวพุทธต้องทำเพื่อ ละและปล่อยวางในลำดับต่อไปในกิจทั้งสี่ในอริยสัจ อันได้แก่ รู้ทุกข์ เพื่อค้นหาสาเหตุในการดับทุกข์ (สมุทัย) แล้วจึงตั้งจุดมุ่งหมายในการดับทุกข์(นิโรธ) และดำเนินตามเส้นทางสู่ความดับทุกข์(มรรค) คือสละ ละ ปล่อยวาง ไม่ยึดติดในใจด้วยอำนาจกิเลส

ทุกข์ จัดเป็นหนึ่งในชื่อเรียกที่เป็นไวยากรณ์ของชั้นซึ่งถูกใช้เป็นอย่างมากในพระไตรปิฎก ทุกข์ ถือเป็นความจริงอันประเสริฐข้อที่ 1 ในอริยสัจ 4 จึงเรียกว่าทุกข์สัจ มี 11 อย่าง (พุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมคค-อภุฎกถา, อุปกกิลลสวิมุตตอุทฺทพยุญญานกถา, ปฏิปทาญาณทสสนวิสุทธินิทเทโส, วิสุทธิ 2 ข้อ 739) ได้แก่

- 1.ชาติ หมายถึง ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลงเกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งชั้น ความได้อายตนะครบ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ
- 2.ชรา หมายถึง ความแก่ ภาวะของความแก่ พินหลุด ผมหงอก หนัวย่นเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของสัตว์นั้นๆ
- 3.มรณะ หมายถึง ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาลละ ความทำลายแห่งชั้น ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ
- 4.โสกะ หมายถึง ความแห้งใจ กิริยาที่แห้งใจ ภาวะแห่งบุคคลผู้แห้งใจ ความผาก ณ ภายใน ความแห้งผาก ณ ภายใน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกระดมคือ ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

5. ปรีเทวะ หมายถึง ความคร่ำครวญ ความรำไรรำพัน กิริยาที่คร่ำครวญ กิริยาที่รำไรรำพัน ภาวะของบุคคลผู้คร่ำครวญ ภาวะของบุคคลผู้รำไรรำพัน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกระดมคือทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

6. ทุกข์(กาย) หมายถึง ความลำบากทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์อันไม่ดี ที่เป็นทุกข์เกิดแต่กายสัมผัส

7. โทมนัส หมายถึง ความทุกข์ทางจิต ความไม่สำราญทางจิต ความเสวยอารมณ์อันไม่ดี ที่เป็นทุกข์เกิดแต่ มโนสัมผัส(สัมผัสทางใจ นึกคิดขึ้นมา)

8. อุปายาส หมายถึง ความแค้น ความคับแค้น ภาวะของบุคคลผู้แค้น ภาวะของบุคคลผู้คับแค้นของบุคคล ผู้ประกอบด้วยความพิบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกระดมคือ ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

9. ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก หมายถึง ความประสพ ความพรั่งพร้อม ความร่วม ความระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ(ความรู้สึกลทางกาย) อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ หรือ ด้วยบุคคลผู้ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่เกษมจากโยคะ(กิเลส) ซึ่งมีแก่ผู้นั้น

10. ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น หมายถึง ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่ สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีโสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสเป็นธรรมดา

สรุปว่า อุปาทานชั้น 5 ทั้งหมดนั้นเองที่เป็นทุกขสังขเป็นโทษ เป็นภัยที่สุด นอกจากนี้ยังอาจแบ่งทุกข์ในอริยสัจ 4 ได้เป็น 2 กลุ่ม (ธมมปาลาจาริโย, สีนตถวณฺณนา-ฐีกา, อายตนิวงคฺคินิทฺเตสวณฺณนา สุตตฺตณฺทภาชนีวณฺณนา อภิธมฺม-อนฺุฐีกา, อภิ.อนฺุฐี. 2 ข้อ 154) คือ

1. สภาวะทุกข์ คือทุกข์ประจำ ทุกข์ที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ไม่ยกเว้น ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย

2. ปกิณณกทุกข์ คือทุกข์จร ทุกข์ที่จรมาเป็นครั้งคราว ได้แก่ ความเศร้าโศก ความพริ้งพริ้ว รำพัน ความไม่สบายใจ ความน้อยใจ ความคับแค้นใจ ความประสพกับสิ่งที่ไม่ชอบ ความพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ ความผิดหวังไม่ได้ตามที่ต้องการ

3. ประเภทของความทุกข์

3.1 ทุกข์ของบรรพชิต

บรรพชิต คือ พระสงฆ์ สามเณร กลุ่มชุมชนตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าประสงคิให้เป็นแบบอย่างแก่ชาวพุทธผู้มุ่งกำจัดทุกข์ โดยมีพระวินัยเป็นเครื่องควบคุม และสนับสนุนให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่าง

เรียบริ้อย ซึ่งพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาสู่พระธรรมวินัย บางท่านก็ประสบผลแห่งการบวช คือบรรลุธรรม และบางท่านไม่สามารถประคองตนอยู่ได้ ก็ออกจากพระธรรมวินัยไปตามความแนวทางการคิดถึงอย่างไรก็ตาม แม้พระสงฆ์จะเชื่อได้ว่า เป็นผู้มุ่งตรงต่อพระนิพพาน แต่หากยังไม่ถึงนิพพานก็ยังคงประสบทุกข์ทั้งทางกาย และใจ จะมีเพียงท่านที่บรรลุธรรมแล้วเท่านั้นที่พ้นทุกข์ทางกายไม่ ซึ่งอาจมาจากกรรมเก่าหรือกรรมในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งทุกข์ของบรรพชิตทั้ง 6 อย่างตามกรอบทุกข์ 10 ดังกล่าวข้างต้น โดยใช้ทุกข์ที่ประสบมาก และส่งผลกระทบต่อร่างกายดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ดังนี้

3.1.1 ทุกข์จากความเจ็บป่วย ความเจ็บป่วยเป็นธรรมดาของชีวิต ไม่มีใครหนีพ้นความจริงข้อนี้ไปได้ แม้แต่พระอริยบุคคล แม้พยายามป้องกันเพียงใดก็ตาม ก็ย่อมมีวันที่จะต้องล้มป่วย ในยามนั้น นอกจากการเยียวยารักษากายแล้ว สิ่งที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากันก็คือการดูแลรักษาใจ เพราะความป่วยไ้มักเกิดขึ้นควบคู่กับความป่วยกาย บ่อยครั้งความป่วยใจยังซ้ำเติมให้ความป่วยกายเพียบหนักขึ้นหรือขัดขวางไม่ให้เกิดการเยียวยาทางกายประสบผลดี แต่หากดูแลรักษาใจให้ดีแล้ว ความทุกข์ทรมานก็จะลดลง อีกทั้งยังอาจช่วยให้ความเจ็บป่วยทุเลาลงด้วย ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงความเจ็บป่วยของพระสงฆ์ที่อาการหนักจนเสียชีวิตคือ พระปุตติคัตตติสเถระ ซึ่งทรมานโดยปราศจากผู้ดูแล พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งมรรคผลจึงเสด็จดูแลช่วยเหลือด้วยพระองค์เอง บทบาทในการดูแลรักษาพระสาวกนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเมตตาที่พระองค์มีต่อสรรพสัตว์เสมือนบิดารักบุตร ได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุต้องพยาบาลใช้ซึ่งกันและกัน หากภิกษุรูปใดไม่พยาบาลตองอาบัติทุกกฏ(อง. ทสก. (ไทย) 24/34-36/84-85)หรือแสดงให้เห็นคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้ดูแลผู้ป่วยได้เป็นอย่างดียิ่งของพระองค์ คือ 1)สามารถจัดยา 2)รู้จักของแสดงและไม่แสดง คือ นำของแสดงออกไป นำของไม่แสดงเข้ามาให้ 3)ไม่พยาบาลไข เพราะเห็นแก่อาภิส มีจิตเมตตา 4)ไม่รังเกียจที่ จะนำอุจจาระปัสสาวะน้ำลาย หรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง 5)สามารถพูดให้คนไขเห็นชัด ชวนให้อยากไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นด้วยธรรมเมตตา(วิ. ม. (ไทย) 5/366/242-243) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะของผู้ดูแลรักษาผู้ป่วยหรือเป็นผู้พยาบาลคนไข้ เนื่องด้วยการได้กัลยาณมิตร(อง.สตตก. (ไทย) 23/37/57) อย่างพระพุทธรองค์ ทำให้ท่านใช้ความเจ็บป่วยนี้เป็นอุบายพิจารณาร่างกายของตนเองให้เห็นเป็นดังท่อนไม้ที่เขาทิ้งบนแผ่นดิน (ขุ.ธ. (ไทย) 25/41/38) ตามพระดำรัสจนบรรลุธรรม จึงเห็นได้ว่า หากสามารถใช้ความทุกข์จากความเจ็บป่วยให้เป็นประโยชน์ ร่างกายที่เจ็บป่วยอาจเป็นอุบายอย่างดีในการเข้าใจทุกข์ และกำจัดทุกข์ได้อย่างถาวร นั่นคือไม่มีขันธ 5(วิ. ม.(ไทย) 4/14/21, ที. ม.(ไทย) 10/387/324-328, ม. มุ. (ไทย) 12/120/118) เป็นที่รองรับทุกข์อีก

3.1.2 ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง พระพุทธรองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุเลี้ยงชีวิตด้วยการเที่ยวบิณฑบาต หรือรับของจากผู้ให้ในแต่ละวันโดยไม่มีการสะสมไว้เพื่อวันต่อไปให้แสวงหาวันต่อวัน ภิกษุรูปใดฉันอาหารที่เก็บสะสมไว้ ค้างคืนมีความผิด(วิ. จุ. (ไทย) 2/203-

227/365-385) จะฉันได้เฉพาะอาหารที่มีผู้ให้หรือประเคนแล้วเท่านั้น ถ้ายังไม่มีผู้ให้หรือผู้ประเคนฉันลงไปตองอาบัติปาจิตตีย์(วิ. จ. (ไทย) 2/522/46) แนวคิดนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ภิกษุเกิดความโลภกระทำตามความอยากของตนเอง นอกจากนี้ ยังทรงบัญญัติ ให้ภิกษุรับอาหารได้ไม่เกิน 3 บาตร และอาหารที่รับมานั้น จะต้องแบ่งปันให้กับผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน (วิ. จ. (ไทย) 2/495/444) ข้อนี้เป็นการป้องกันมิให้ภิกษุรับเกินความจำเป็นและควรแบ่งปันเฉลี่ยให้มีความเท่าเทียมกันแห่งสังคมสงฆ์ เมื่อเป็นเช่นนี้พระสงฆ์จึงต้องเที่ยววิณฑบาตเป็นวัตรอันนำมาซึ่งความทุกข์สุดแสนสาหัส ดังกรณีพระติสสะผู้เข้าถึงตระกูลช่างแก้ว อนึ่ง สำหรับนักปฏิบัติธรรม ท่านแนะนำให้พิจารณาเห็นความลำบากในการแสวงหาอาหาร 10 อย่าง คือ 1)คมนโต โดยการไปที่ต้องเสี่ยงภัยอันตราย จากสัตว์ร้ายและอื่นๆ ต้องเหยียบเท้าลงบนสิ่งของไม่สะอาด มีตอ มีหนาม เป็นต้น 2)ปริเยสนโต โดยการแสวงหา จะหาอาหารยังชีพได้แต่ละมื้อก็ยากแสนยาก ต้องออกแรงแสวงหาตามที่ต่างๆ บางคราวก็ไปเจอผู้เป็นข้าศึก หรือได้อาหารเสียบ้าง บางคราวก็ถูกไล่ 3)ปริโภคโต โดยการบริโภค แม้การบริโภคอาหารที่ได้มาเป็นของตนแล้ว ก็ยังต้องลำบากต้องระมัดระวัง เพราะอาหารนั้นอาจมีพิษ อาจแสดงต่อโรคอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพ 4)อาสยโต โดยอาสยะ คือ น้ำย่อยในกระเพาะ และลำไส้บริโภคกินอาหารล่องล่ำคองไปแล้วภาพน้ำย่อยทำงานปกติก็ดีไป ถ้าเมื่อไรมันผิดปกติอาจเกิดอาการท้องผูก ท้องอืดหรือท้องร่วง 5)นิทานโต โดยที่พัก หมายถึง กระเพาะอาหารอันเป็นพักของอาหาร กระเพาะอาหาร ท่านให้พิจารณาเหมือนหรือบ่อพักส้วม เพราะต้องรองรับอาหารอยู่ตลอดเวลา ไม่สะอาด อาหารเป็นพิษบ้าง จนกระเพาะทรุดโทรมเป็นแผล 6)อปริกโกโต โดยยังไม่ย่อย ได้แก่ อาหารที่เพิ่งบริโภคเข้าไปใหม่ๆ พักแล้วจะย่อยลงไปได้ก็เกิดเป็นฟอง เกิดเป็นระอุ พอไฟในร่างกายเกิดสันดาปแผดเผาจึงย่อยลง 7)ปริปกโกโต โดยย่อยแล้ว หมายถึง อาหารที่ถูกไฟธาตุเผาไหม้ย่อยละเอียดแล้ว แปรสภาพเป็นฟองเป็นต่อม นอกจากส่วนที่จะเป็นโอชะบำรุงร่างกายแล้วที่เหลือก็เป็นกลากเป็นกริส เป็นมูตร มีอาการปฏิภูกลน่าเกลียด 8)ผลโต โดยผล ผลของอาหารก็ดี อาหารที่ย่อยดีจะผลิตซากต่างๆ มีมม ขนเล็บ ฟัน หนั เป็นต้น ที่ย่อยไม่ดีก็ก่อโรคได้นับ 100 ชนิด 9)นิสสนทโต โดยอาการไหลออก อาหารนั้นทางเข้า มีทางเดียว คือ ปาก แต่ทางออกนั้นมีมากทั่วกาย ระบายออกทางตา(ขี้ตา) ทางหู(ขี้หู) ทางจมูก(ขี้จมูก) ทางขุมขนทั่วร่างกายและผิวหนัง(ขี้โคล) ทางศีรษะ(ขี้รังแค) และทางทวารหนักทวารเบา ซึ่งล้วนเป็นของปฏิภูกลน่าเกลียดมีกลิ่นเหม็น แต่หากอาหารไม่ถ่ายเทเมื่อไร ความทุกข์หนักก็จะปรากฏทันที 10)สมมกขนโต โดยความเปรอะเปื้อน อาหารเป็นเครื่องบำรุงร่างกายก็จริง ในส่วนแห่งความเปรอะเปื้อนสกปรกเป็นได้ตั้งแต่ชั้นแสวงหา ชั้นปรุง ชั้นบริโภค และชั้นถ่ายเทเทขั้ ออกทางทวารทั้ง 9 การบริโภคอาหาร จึงต้องหาวิธีป้องกันกำจัดความสกปรกเปรอะเปื้อนทุกระยะทุกขั้นตอน ต้องชำระล้าง ต้องขัดสีร่างกายอยู่เป็นประจำ (วิสุทธิ. 2/1) จึงเห็นได้ว่าความทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงชีพสร้างทุกข์ให้แก่บุคคลตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นกระบวนการบริโภค

3.1.3 ทุกข์เพราะไฟกิเลสแผดเผา หน้าที่หลักของพระภิกษุคือการบำเพ็ญสมณธรรม เพื่อกำจัดกิเลสต้นเหตุคือ ความกำหนัด ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลน ความกำหนัดด้วยอำนาจ ความเพลิดเพลนความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก (ขุ.ม. (ไทย) 29/2/10) ให้ผลเป็นพิษ เป็นต้น การกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยใช้หลักสังโยชน์ 10 ประการ คือ 1) สักกายทิฐิ คือความเห็นเป็นเหตุถือตัว ถือเรา ถือเขา จนมีความเป็นเราเป็นเขา เป็นพวกเราพวกเขาทั้งหลายตลอดจนถึงความยึดมั่น ถือมั่นว่า เราเป็นชัธ 5 ชั้นช 5 มีในเรา 2) วิจิกิจฉา คือความเคลือบแคลงสงสัย ไม่แน่ใจในพระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ในไตรสิกขา ในเรื่องอดีต ในเรื่องอนาคต ทั้งในอดีต และอนาคตกลับในปรากฏของปฏิจจสมุปบาท 3) สีลัพพตปรามาส คือ การถือมั่นด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยข้อปฏิบัติต่างๆ ด้วยความปึกใจถูกใจ ว่าสิ่งนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ว่าสิ่งนี้เท่านั้นเป็นจริงสิ่งอื่นไม่เป็นจริง 4) กามราคะ ความกำหนัดในวัตถุทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเกิดจากอำนาจของกิเลสสาม หมายความว่า ละกิเลสสามได้เด็ดขาด 5) ปฏิฆะ รู้สึกกระทบกระทั่งหงุดหงิดไม่พอใจ ไม่ชอบใจออกไปได้จากจิตอย่างเด็ดขาด 6) รูปราคะ ความกำหนัด พอใจในโลกธรรมที่ประณีตจนถึงรูปฌาน 7) อรูปราคะ ความพอใจในนามธรรมต่างๆ มีปิติ ความสุข เป็นต้น จนถึงอตรูปฌาน 8) มานะความถือตัวถือตน 9) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ชัดสายไปของจิต 10) อวิชชา ความไม่รู้ ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลาย (พระพุทธโฆสเถระ, 2548 : 1156) เป็นเครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าในทางธรรมว่า ละกิเลสได้ขนาดไหน เพียงไร ฉะนั้น พระสงฆ์ต้องดำเนินชีวิตผินกระแสนกิเลสต้นเหตุจึงได้รับความทุกข์ทรมานจนบางท่านไม่เป็นอันดำรงสมณภาวะ หรือไม่สามารถบำเพ็ญเพียรได้ดังเรื่องในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทคือ พระเมฆิยะ เป็นต้นดังกล่าวมาแล้ว

3.1.4 ทุกอันเป็นผลของกรรมชั่ว การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ในอรรถกถาธรรมบท อาจพูดได้ว่า เป็นการอธิบายเรื่องราวการเสวยสุขทุกข์ตามกรรมที่ทำไว้ทั้งตามในปัจจุบัน และกรรมในอดีตตามพุทธพจน์ว่า คนทำกรรมดีไว้ ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น (ขุ.ชา. (ไทย) 27/353/201) เพราะหลักกรรม คือ หลักคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งผลของกรรมแสดงออกตามชนิดของกรรม 4 ประการ (ม.ม. (ไทย) 13/78/75) คือ 1) ต่ำต่ำมีวิบากต่ำ หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ไม่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินอกใจ การพูดเท็จ รายการดื่มสุราเมรัย เป็นต้น และกรรมนี้ย่อมมีวิบากต่ำ นั่นคือส่งผลด้วยการให้ไปเกิดในอบายภูมิ 2) กรรมขาววิบากขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ดี ซึ่งกำขาวนี้ตรงข้ามกับกรรมดำทุกประการ และกรรมนี้ย่อมมีวิบากขาว นั่นคือส่งผลด้วยการให้ไปเกิดในสุคติภูมิ 3) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ตีบ้าง ไม่ตีบ้าง เช่น มีการฆ่าสัตว์บ้าง เว้นจากการฆ่าสัตว์บ้าง มีการลักทรัพย์บ้าง เว้นจากการลักทรัพย์บ้าง และกรรมที่ดีและไม่ดีนี้ ย่อมมีวิบาก

ให้ผลตามกรรมคือดีบ้างไม่ดีบ้าง 4)กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจใดๆ ที่ไม่ก่อให้เกิดความสุขหรือความทุกข์ หรือทั้งความสุข และความทุกข์อันเป็นไป เพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง เจตนาเพื่อรักกรรมทั้งสามข้างต้น ซึ่งเป็นสภาวะที่ดับหมดจดสิ้นแล้ว ซึ่งกรรม ทั้งปวง วิบากไม่ดำไม่ขาวนั้นก็คือ กรรมที่ทำเพื่อออกจากสังสารวัฏ ผลของมันก็คือพระนิพพาน อนึ่ง การให้ผลกรรมย่อมแสดงออกให้เห็นใน 4 ระดับ คือ 1)ระดับจิตใจ ว่ากรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ 2)ระดับบุคลิกภาพ ว่ากรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างเสริมนิสัยองค์แต่งลักษณะความประพฤติ กรรมกรแสดงออก ทำที่การวางตนปรับตัว อาการตอบสนองความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่นๆ และ ต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมต่างๆ ไป 3)ระดับวิถีชีวิต ว่าต่ำชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ลดความเสื่อม ความเจริญ ความล้มเหลว ความสำเร็จ ลาภยศสุขสรรเสริญ และความสูญเสียต่างๆ 4)ระดับสังคม ว่ากรรมที่บุคคลและคนทั้งหลายกระทำ มีผลต่อความเป็นไปของสังคมอย่างไรบ้าง ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งควรพิจารณาในที่นี้ ส่วนระดับที่ 4 แม้จะเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นผลที่เกิดจากการ กระทำร่วมกันของบุคคลในสังคม และมีผลย้อนกลับมาสู่มนุษย์ในที่สุด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538 : 187)

3.1.5 ทุกอันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน พระสงฆ์สามเณรมาจากหลายตระกูลเข้ามา สู่พระธรรมวินัยเดียวกัน ในสมัยพุทธกาลเนื่องจากพระสงฆ์ส่วนมากเข้ามาบวชด้วยความศรัทธา อย่างแท้จริง และเป็นพระอรหันต์บุคคลมากจึงไม่มีปัญหาการทะเลาะวิวาท แต่ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏ ดังได้ ยกตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ซึ่งส่งผลกระทบให้เกิดความเดือดร้อน และความทุกข์กาย-ใจ ฟังแก่พระพุทธองค์ กูทะเลาะวิวาท และอุบาสกอุบาสิกาผู้อุปถัมภ์ ในคัมภีร์ ยังกล่าวถึงความเดือดร้อนแม้กระทั่งเทวดาผู้รับรู้รับทราบ ซึ่งสาเหตุก็มาจากเรื่องเล็กๆ โดยหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเหตุแห่งการทะเลาะกันในส่วนที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัย 18 ประการ (วิ.ม. (ไทย) 5/468/362) คือ 1)แสดงสิ่งที่ไม่ใช่คำว่าเป็นธรรม 2)แสดงสิ่งที่เป็นธรรมว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำ 3)แสดงสิ่งที่ไม่ใช่วินัยว่าเป็นวินัย 4)แสดงวินัยว่าไม่ใช่วินัย 5)แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาซิตไว้ ตถาคตได้ ภาซิตไว้ได้กล่าวไว้ 6)แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาซิตไว้ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาซิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ 7)แสดงจริยวัตรที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่า ตถาคตได้ประพฤติมา 8)แสดงจริยวัตรที่ตถาคตได้ ประพฤติมาว่า ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา 9)แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตได้บัญญัติไว้ 10)แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ 11)แสดงสิ่งที่ไม่ใช่อาบัติว่าเป็นอาบัติ 12)แสดงอาบัติว่าเป็นไม่ใช่อาบัติ 13)แสดงอาบัติเบาว่า เป็นอาบัติหนัก 14)แสดงอาบัติหนักว่า เป็นอาบัติเบา 15)แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ 16)แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติที่มี ส่วนเหลือ 17)แสดงอาบัติ ชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ 18)แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติ ชั่วหยาบ ซึ่งอาจนำมาวิเคราะห์กรณีภิกษุชาวเมืองโกสัมพี จะเห็นได้ชัดว่า เข้าตามหลักการนี้ เป็นการทำ

เรื่องเล็กให้กลายเป็นเรื่องใหญ่ลูกกลมไปถึงบ้านเมือง จนเรื่องราวต้องระงับลงด้วยการลงโทษทางสังคม สร้างความทุกข์แก่ผู้ทะเลาะวิวาทเองดังกล่าวแล้ว ดังนั้น จึงเป็นที่มาแห่งการบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อเพิ่มมากขึ้น ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปเจตนารมณ์ในการบัญญัติพระวินัยได้ดังนี้คือ เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนเหี้ยมโหด เพื่อป้องกันไม่ไ้ร่วงโลกเลี้ยวซีฟ เพื่อป้องกันความรู้ร้าย เพื่อป้องกันความประพฤติเลวทราม เป็นต้น และในการบัญญัติพระวินัยนั้น ส่องเห็นประโยชน์ที่จะให้เกิดกับปัจเจกชนและสังคมอยู่ 3 ระดับ คือ 1) มุ่งประโยชน์แก่สังคม(สังฆะ) 2) มุ่งประโยชน์แก่บุคคล 3) มุ่งประโยชน์แก่พระสัทธิธรรมอันเป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติของโลกและชีวิต (อริเทพ ผาต, 2549) แต่ถึงกระนั้นยังมีพระสงฆ์ที่อาจบวชเข้ามาด้วยประสงค์อื่น หรือขาดการอบรมศึกษาอย่างเพียงพอจนนำไปสู่ความทุกข์จากการทะเลาะวิวาทดังกล่าวข้างต้น

3.1.6 ทุกข์อันเนื่องจากชั้นทั้ง 5 ทุกข์ในชั้น 5 จัดได้ว่า เป็นทุกข์สากลที่ทุกชาติ ภาษา ศาสนา ทุกวัย และทุกเพศต้องประสบ ตราบใดที่ยังดำรงชั้นอยู่ เพราะการยึดมั่นในชั้นเป็นทุกข์(วิ.ม. (ไทย) 4/14/21, ที.ม. (ไทย) 10/387/324-328, ม.ม. (ไทย) 12/120/118) ชั้น 5 คือ 1) รูปชั้น (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบไฟลัทธิรูป รุปรธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ) 2) เวทนาชั้น (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวย อารมณ์, ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ) 3) สัญญาชั้น (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมาย, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ชาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น) 4) สังขารชั้น (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อุกุศล อัปยาคฤต) 5) วิญญาณชั้น (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็น ความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะ 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2543 : 317) ชั้นทั้ง 5 นี้ แต่ละอย่างต่างทำหน้าที่ของตน และก็มี ความทุกข์เฉพาะตนๆ และแต่ละอย่างก็มีความทุกข์ต่างกันออกไป บางอย่างมีสภาพเป็นทุกข์ปรากฏชัดใน ชั้น 5 บางอย่างเป็นความทุกข์ที่ปรากฏชัดในอริยสัจ และบางอย่างมีสภาพปรากฏชัดในไตรลักษณ์ (พระมหาเกษม สยัญโต (ลักษณะวิลาศ), 2534) ชั้น 5 ยังเป็นที่รองรับกรรม ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ กรรมชั่วที่ ให้ผลเป็นทุกข์ การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท อาจสรุปได้ว่า เป็นการอธิบาย กระบวนการที่ชั้น 5 เสวยกรรมทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว การพ้นจากทุกข์ได้ถาวรคือ การชำระกิเลสหมดสิ้นคือ เข้าสู่ความเป็นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์จะไม่เป็นทุกข์เพราะชั้น 5 เพราะท่านละความยึดมั่นในชั้น 5 แล้วทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง (ช.ธ. (ไทย) 25/202/95) ดังพระอริยบุคคลทั้งพระสงฆ์ และฆราวาสในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

3.2 ทุกข์ของคฤหัสถ์ พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้มาถึงปัจจุบันก็ด้วยพุทธบริษัท 4 อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา (อง. ปญจก. (ไทย) 22/271/343-344) แบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ บรรพชิตและ

คฤหัสถ์ ทั้งสองฝ่ายต่างช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เรื่องราวในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จึงมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ แม้แต่ในการอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ก็มีเรื่องราวมากมายที่กล่าวถึงการเสวยทุกข์ของคฤหัสถ์ ซึ่งผู้เขียนได้ใช้กรอบทุก 10 ประการดังกล่าวในพระสงฆ์ โดยเพิ่มความทุกข์เข้ามามากกว่าพระสงฆ์ เพราะฆราวาสมีโอกาสประสบกับทุกชนิดที่เพิ่มมาคือ ทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติ ประจำวัน ทุกข์ที่เกิดร่วมกันคู่กันไป และทุกที่จดมาให้ประสบเสมอๆ ทั้งเส้นทางชีวิต และผลกระทบอันเนื่องมาจากขาดการศึกษาอบรมในการเผชิญกับทุกดังกล่าวในคฤหัสถ์บางส่วน จึงสร้างความทุกข์แก่คฤหัสถ์มากกว่าพระสงฆ์ดังจะกล่าวต่อไป

3.2.1 ทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน ความรุนแรงของทุกหมวดนี้ ดูเหมือนจะมีคนคำนึงถึงน้อยมาก เพราะมักเป็นเรื่องปกติ แต่ในความเป็นจริงแล้ว แม้นิพัตทุกขนี้ ก็เป็นเรื่องสาหัสไม่น้อยไปกว่าทุกอย่างอื่น อากาศที่หนาวเกิน ร้อนเกิน พรากชีวิตมนุษย์ไปแล้วมิใช่น้อย แม้ความหิว ความกระหาย เพราะเช่นเดียวกัน ในประเทศที่มีอาหาร มีความอุดมสมบูรณ์ อาจจะไม่เห็นทุกข์นี้ได้ยาก แต่ในประเทศขาดแคลนอาหารขาดแคลนทุกข์ชนิดนี้จะปรากฏให้เห็นชัดเจน แม้ผู้ที่ไม่ต้องทุกข์ถึงตายก็ต้องทุกข์ทรมานอย่างรุนแรง แม้แต่การบริโภคด้วยความหิวพระพุทธรูปของคัมภีร์ทรงวางหลักไว้ เพื่อให้การตอบสนองความหิวให้เป็นไปอย่างปกติสุขคือ หลักการพิจารณาคติบริโภคดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วชั้นบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อนเล่น ไม่ใช่เพื่อนมั่งเมา ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง ไม่ใช่เพื่อประดับประดา แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อบำบัดความหิว เพื่อบรรเทาหิวพรมจรรย ด้วยความคิดเห็นว่า โดยอุบายนี้ เราจะกำจัดเวทนาเก่าเสีย ได้จากไม่ให้เกิดใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต กลัวไม่มีโทษ แล่การอยู่โดยผาสุกจากมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร (ม.ม. (ไทย) 12/27/23, ม.อ. (ไทย) 14/75, 422/80, 456) นั่นเพราะความหิวเป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องสำคัญนั่นเอง อีกอย่างคือทุกข์เพราะปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่นับว่าทนได้ยากยิ่ง ในยามที่อยู่ในที่ปกติ เช่น บ้าน หรือสำนักงาน และร่างกายก็อยู่ในสภาพปกติ การถ่ายหนัก-เบา แม้จะมีอาการเจ็บปวดบ้าง ก็เป็นเรื่องธรรมดา แต่ในกรณีที่อยู่ในที่ไม่ปกติ เช่น ในยานพาหนะ หรือในที่คนคับคั่ง สถานที่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะไม่มีพ้อ หรือไม่มีจะสร้างความทุกข์หนักเพราะเรื่องนี้ให้แก่บุคคลในที่นั้นไม่น้อยเลยทีเดียว ยิ่งถ้าต้องเกิดอาการผิดปกติ เพราะเหตุใดเหตุหนึ่งเข้าด้วยแล้ว ความทุกข์หนักเพราะปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ก็จะปรากฏชัดเจนชีวิตฆราวาสเป็นชีวิตที่ต้องสู้ทั้งกายทั้งทางจิตใจ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับด้วยสังคม บุคคลมากมายในการดำรงชีวิต จึงประสบกับเราเก่งมากกว่าพระสงฆ์ที่อิสระกว่า และต่อสู้กับกิเลสในใจมากกว่า

3.2.2 ทุกข์จากความเจ็บป่วย ทุกข์จากความเจ็บป่วยสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกคน แม้กระทั่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในส่วนของกาย แต่หากเป็นผู้ถูกชนทั่วไปทุกตายจากความเจ็บป่วยอาจส่งผลถึงจิตใจจนนำไปสู่การติดชีวิตดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท หลักธรรมในพระพุทธศาสนามุ่งกำจัดทุกข์ทางจิตใจเป็นหลักคือ 1) การใช้โยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาหาเหตุผล คุณค่า ประโยชน์และโทษ

ในเรื่องนี้ๆ กับต้นรู้จักแก้ไขปัญหา และการรู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง วิธีนี้เหมาะสำหรับผู้ป่วยมีอาการไม่รุนแรง ซึ่งสามารถช่วยเหลือตนเองได้ 2) การใช้สมาธิบำบัด เช่น อานาปานสติ พุทธานุสติ การเจริญเมตตา เมื่อสงบระงับนิวรณ์กิเลส จนทำให้เกิด ปิติสุข และความผ่อนคลาย 3) การคบหากัลยาณมิตร เช่น พ่อ แม่ ครู พระสงฆ์ จิตแพทย์ คนใดคนหนึ่ง ที่สามารถให้คำแนะนำและคำปรึกษาได้ (พระมหาปองปรีดา ปริบูรณ์, 2545) ในการรักษาเป็นที่ทราบว่าย่อมมีทางหายได้ และไม่หาย ถึงแม้จะได้อาหารที่ดี ยາดี และบุคคลที่พยาบาลที่ดี ก็มีทั้งหายและไม่หายดังกล่าวข้างต้น ประเด็นนี้ถือให้เห็นเรื่องกรรมที่บุคคลย่อมเป็นไปตามกรรมที่ตนเองได้กระทำกันให้ผลตามความเหมาะสมแก่กรรม ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทยังกล่าวถึงการใช้ทุกที่เกิดจากความเจ็บป่วยให้เป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ทุกข์ของฆราวาส อันนำไปสู่การบำเพ็ญบุญดังปรากฏในเรื่องพระนางโรหิณี

3.2.3 ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง ชีวิตของฆราวาสเป็นเส้นทางชีวิตแห่งการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพให้ดำเนินไป โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาลที่เป็นยุคเกษตรกรรม และประชาชนส่วนมากเป็นคนยากจน แต่ด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงยังหาโอกาส แม้ทรัพย์ในการทำบุญ ความลำบากในการหาเลี้ยงชีพในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทยังถูกอธิบายเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับหลักกรรมคือ เหตุที่บุคคลเกิดมามีโรคทรัพย์น้อย เพราะไม่ทำทานแก่สมณะ หรือพราหมณ์ เฮี้ยที่บุคคลเกิดมามีโรคทรัพย์มาก เพราะให้ทานแก่สมณะหรือพราหมณ์ ม.อ. (ไทย) 14/289-297/349-357) นอกจากความทุกข์จากความลำบากในการแสวงหาแล้วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทยังกล่าวถึงทุกข์ในการบริหารจัดการทางการรักษาจากโจรผู้ร้าย และความตระหนี่ของตนเองอันนำความทุกข์มาให้ หลักพระพุทธศาสนา กล่าวถึงหลักการบริหารทรัพย์สมบัติที่ได้มา เพื่อไม่ต้องประสบกับความลำบากในส่วนที่ได้มาแล้วคือ หลีกเลี้ยงอบายมุข (ที.ปา. (ไทย) 11/248/202) 1)การหมกมุ่นในการดื่มสุราเมรัยของมีนเมาอันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท 2)การหมกมุ่นในการเที่ยวตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน 3)การหมกมุ่นเที่ยวดูมหรสพ 4)การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน 5)การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร 6)การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน ที่สร้างความทุกข์แก่บุตรของเศรษฐีมาแล้ว ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท นอกจากหลีกเลี้ยงอบายมุขยังต้องจัดการทรัพย์ให้ถูกวิธีคือ 1)นฏฐุคเวนา ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ 2)ชินณปฏิสงขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม 3)ปริमितปานโกชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้ 4)อธิปัจจสีลวนตสถาปนา ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน (อง.จตุกก. (ไทย) 21/258/333) หากปฏิบัติได้ดังนี้ความทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงชีพอาจบรรเทาเบาบางลงได้ ตามความเข้มแข็งแห่งการปฏิบัติ อนึ่ง สิ่งที่ปรากฏเสมอในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทคือ ความทุกข์จากการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพมักจบลงด้วยการเข้าสู่ธรรม หนังสือให้เห็นถึงหลักคำสอนเรื่องทุกข์ที่ว่า มองทุกข์ให้เห็นจึงเป็นสุข

3.2.4 ทุกข์เพราะไฟกิเลสแผดเผา ความทุกข์ตามข้อนี้ เฟ่งเฉพาะทุกทางใจ เพราะระคะโทสะ โมหะ ทานเปรียบเหมือนไฟ คือ ความร้อนดังปรากฏในอาทิตตปริยายสูตร (วิ.ม. (ไทย) 4/1/1, วิ.ม.

(บาลี) 4/1/1) กิเลสทั้งสามนี้โพล่งขึ้นมารุนแรงเมื่อไร ความหวั่นไหว กระทบกระส่ายก็เกิดขึ้น ราคะ เป็นกิเลสที่เกิดง่าย แต่ดับช้า โทสะ เกิดเร็ว ดับก็เร็ว นี้เปรียบกันระหว่างสองอย่าง ส่วนโมหะนอกจากเกิดช้า ดับช้าแล้ว ยังเป็นกิเลสที่เจืออยู่ในราคะและโทสะเสมอ หากจะหมดไปด้วยเหตุใด โลหะจะหมดไปเป็นส่วนสุดท้าย ความทุกข์เพราะโมหะจึงเป็นความทุกข์ที่ปิดบัง และมีระยะยาวนานที่สุด ชีวิตคลุกคลีเป็นชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับคนมาก ต้องดิ้นรนแสวงหาทรัพย์เลี้ยงกายดังกล่าวมาแล้ว จึงมีโอกาสประสบกับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ความโกรธและความหลงใหล ซึ่งหากไม่ได้สมอยากก็จะทุกข์ใจ และเกษียณกระสุนให้ได้มา อันนำความทุกข์ตายเป็นซ้ำเติม เพราะผลแห่งการกระทำตามอำนาจกิเลสย่อมสนองผลกรรมกับมาเป็นทุกข์ ตามจะบรรเทา หรือกำจัดทุกข์จากความเผลาของกิเลสก็คือหลักไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา(องติก. (บาลี) 20/91/229, องติก. (ไทย) 20/91/318) ซึ่งหลักไตรสิกขาเป็นหลักใหญ่ เป็นกระบวนการพัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา เพื่อนำชีวิตมนุษย์ให้ดำเนินไปสู่ภาวะที่ดีงาม มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านสังคม และสิ่งแวดล้อมทางวัตถุที่ถูกต้อง มีสุขภาพจิตที่ดี พึงตนได้จนกระทั่งบรรลุถึงโพธิ์ คือภาวะแห่งผู้รู้ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของราคะ โทสะ โมหะ เรียกว่าพ้นจากทุกข์ บรรลุถึงภาวะที่เป็นอิสระ คือ นิโรธ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543 : 100) ดังเรื่องในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท คือเรื่อง พระนันทกุมารที่เอาชนะราคะได้ตามพุทธวิธี พ้นทุกข์ได้อย่างถาวร

3.2.5 ทุกอันเป็นผลของกรรมชั่ว พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรม และให้ความสำคัญหลักธรรมว่าเป็นหลักธรรมใหญ่และสำคัญ ทั้งนี้ เพราะกรรมได้มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ กรรมจึงเป็นหลักธรรมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคมบุคคลจะมีชีวิตที่เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง มีทุกข์หรือสุขนั้น มีผลมาจากกรรมของตนเองทั้งสิ้น มิใช่การกระทำของผู้อื่น พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของคำไว้ดังที่ปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ (อง.ฉก. (ไทย) 22/334/342) ดังนั้น กรรมจึงเกิดจากการกระทำของเราเอง มิใช่มีใครมากำหนด การกระทำดีเรียกว่ากรรมดี การกระทำชั่วเรียกว่ากรรมชั่ว ในการกระทำทุกอย่าง ย่อมมีผลเรียกว่า วิบากที่บุคคลผู้กระทำจะต้องเป็นผู้รับ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้วว่า เป็นคัมภีร์ที่อธิบายการเสวยกรรมดี กรรมชั่วของบุคคลมากมายที่เกี่ยวข้องด้วยพระองค์ทั้งในชาติปัจจุบัน และอดีตชาติ เพื่อเป็นอุทาหรณ์แห่งการทำกรรมในปัจจุบัน เสือวิบากที่ดีในอนาคต และการเสวยกรรมดังกล่าวยังประกอบไปด้วยการเสวยกรรมในภพภูมิต่างๆ ทั้งสุคติภูมิ(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543 : 344) และทุกภาคภูมิหรืออบายภูมิ(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543 : 377) ดังเรื่องเปรตที่ปรากฏในคัมภีร์ การดับธรรมทางพระพุทธศาสนา ต้องดับที่สาเหตุ คือผัสสะ การละกรรมดีและกรรมชั่วเพื่อไปสู่การสิ้นกรรมต้องปฏิบัติตามมรรคมืองค์ 8 และพัฒนาตนเองด้วยหลักไตรสิกขา จึงจะสามารถพัฒนากรรมของตน หลุดพ้น

จากกิเลส เป็นเหตุให้สิ้นกรรมหรือดับกรรมการกระทำที่ไม่มีกิเลส ไม่จัดเป็นกรรมเป็นเพียงกิริยาเท่านั้น เก่งไม่มีวิบากให้รับผล ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด หรือหลุดพ้นจากวิภวภู 3 คือ กิเลส กรรม วิบาก เพื่อบรรลุพระนิพพาน มันเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา

3.2.6 ทุกอันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน ทุกข์เพราะการทะเลาะวิวาท เป็นทุกทาง สังคม หากไม่ได้ปรับความเห็นให้สอดคล้อง เข้ากันได้กับสังคม ก็จะเกิดปฏิกิริยาขัดแย้งกัน ทุกประเภทนี้ ท่านสอนให้ยอมรับความจริงว่าคนทุกคนไม่เหมือนกัน และสอนให้ทำดีต่อกัน มีปัญหาที่ให้อดทนอดกลั้น รู้จักให้ออกาสและให้อภัย ทุกอันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกันเกี่ยวเนื่องอย่างชัดเจนกับการพูด เพราะถ้อยคำที่ไม่น่าฟังนั่นเองเป็นที่มาแห่งการทะเลาะเบาะแว้งจนนำไปสู่การประหัตประหารกัน หลักพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักการพูดไว้ 5 ประการ คือ พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่านว่า พูด คำประกอบด้วยประโยชน์ และพูดด้วยจิตเมตตา ซึ่งจากการศึกษาถึงคำอธิบายเป็นการขยายความของ องค์ประกอบที่มีคุณลักษณะ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุพภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ ไม่ตีเตือน(อง.ปญจก. (ไทย) 22/198/338)เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ การกระทบกระทั่งกันทางวาจา ก็จะไม่ ลุกลามไปสู่สงครามดังเรื่องการทะเลาะวิวาทของพระญาติของพระพุทธเจ้าเพลงดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

3.2.7 ทุกข์ที่เกิดร่วมกันคู่กันไป ทุกข์ที่เกิดร่วมกันคู่กันไป ทุกข์กำกับกัน ได้แก่ทุกข์มี เนื่องจากการมีดังที่กล่าวไว้ในโลกธรรมสูตรว่า การมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้ง 4 อย่างนี้เป็นทุกข์ซึ่ง เรียกว่า วิปริณามทุกข์ คือทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความผันแปรของสุข คือ ความสุขที่กลายเป็นทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ เป็นความทุกข์ที่ซ่อนเร้นในความสุขที่ถูกสุขปิดบังไว้ เพียงชั่วขณะหนึ่ง(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546 : 87) เป็นทุกข์เมื่อแปรเป็นอื่นไป แม้ขณะที่ยังไม่ เปลี่ยนแปรไป ทำให้เป็นทุกข์ได้ เป็นต้นว่ามีลาภคือมีทรัพย์สมบัติก็ต้องคอยระวัง ไม่เป็นอันหลับอันนอน และถึงเสียชีวิตในการป้องกันทรัพย์ก็มี มียศคือได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่กว่าคนสามัญทั่วไปต้องใช้จ่าย มากกว่าคนทั่วไป จึงจำเป็นต้องมีทรัพย์มากซึ่งมักจะไม่พอใช้ต้องมีภาระมาก ความสุขพลอยทุกข์ไปกับ เขาด้วย ส่วนการสรรเสริญก็เหมือนกับได้ดื่มน้ำหวาน ขวนให้เพื่อนไปว่าตัวเรานี้เป็นคนดี เป็นคนเก่ง ต้องมีสติระวังไม่ให้ลืมน สำหรับเรื่องความสุข เมื่อมีสุขก็เป็นทางให้ปรารถนามากยิ่งขึ้นไม่รู้จักพอ ซึ่งเป็นทุกข์รำไป ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ปรากฏชัดเจนคือ พระเจ้าอันลกัปปะ กับพระเจ้าเวฏฐทีปกะที่ เคยสวสพพรรณเกิดจากราชสมบัติ แต่เวลาผ่านไปกลับกลายเป็นความทุกข์ที่ต้องบริหารบ้านเมือง บริหาร ผู้คนมากมาย อีกทั้งวัยที่มากขึ้นเห็นสังขารบางอย่างในชีวิต

4. การพิจารณาความทุกข์ด้วยสติสัมปชัญญะ

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวถึงความหมายของสติไว้ว่า “สติหมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือกลุ่มจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง(กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน)จำการที่ทำให้ และคำที่พูดแล้วแม่นยำได้” นอกจากนี้ยังหมายถึง “ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในการรอคอยรับรู้ต่อสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักรู้ว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร แม้คำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก 84000 พระธรรมขันธ์ ก็ได้สรุปลงในความไม่ประมาท ดังในมหาปริณิพพานสูตรพระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีล บริสุทธิ์ มีความดำรงมั่นคง รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้(ที.ม. (บาลี) 10/185/108, ที.ม. (ไทย) 10/185/132) และในขณะที่จะเสด็จในครั้งสุดท้ายว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือน เธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” (ที.ม. (บาลี) 10/218/135, ที.ม. (ไทย) 10/218/166) จะเห็นว่าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความสำคัญของสติ ด้วยการย่อคำสอนที่ทรงประกาศตลอดระยะเวลา 45 พรรษา ลงในบทความไม่ประมาทเพียงบทเดียว ความไม่ประมาท หรือการมีสติ จึงมีความสำคัญมากที่สุด ต่อการดำเนินชีวิตของพุทธบริษัท เพื่อเป็นมรรคาในการเดินตามรอยบาทแห่งพระศาสดา เพื่อความเจริญรุ่งเรืองโง่โง่และผาสุก จนกว่าจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ กล่าวคือ พระนิพพาน

5. การพิจารณาความทุกข์ในการพัฒนาสังคม

ในสังคมเศรษฐกิจส่วนประกอบของ “ความต้องการ” และ “การสนองตอบ” โดยที่มีกลไกในการทำให้บรรลุเป้าหมายได้แก่ “ราคาและการแลกเปลี่ยน” ต้องมีเงื่อนไขในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญก็คือ “เงิน” อาศัยในเหตุปัจจัยที่ไล่เรียงดังกล่าว ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินเรื่องไปตลอดทั้งสายไม่ขาดตอน ปรากฏการณ์เศรษฐกิจที่ถูกวิถีชีวิตของมนุษย์เอาไว้ในสังคมล้วนเป็นการสั่งสมปัญหามาสู่มหาสมุทร “เกิดทุกข์” เศรษฐกิจโดยพื้นฐานที่มีความสำคัญกับมวลมนุษยชาติสามารถพิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่เป็นปรากฏการณ์อันผูกพันกับวิถีของการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น สำคัญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ความต้องการและการสนองตอบ” โดยเบื้องต้นมนุษย์นั้นมีความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตเป็นสำคัญได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคหรือที่เรียกว่า “จุดปัจจัย” ค้นเมื่อสังคมมีวิวัฒนาการขั้นนำไปสู่ความเจริญมากขึ้น ความต้องการพื้นฐานดังกล่าวได้ก้าวกระโดดเข้าไปสู่มาตรฐานของการดำเนินชีวิตที่สูงขึ้นเพื่อแปรเปลี่ยนยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะพึงสังเกตได้จากความหลากหลายของเทคโนโลยีและสินค้าที่มีอยู่อย่างมากมายเพื่อสนองตอบต่อความต้องการที่เพิ่มขึ้นดังกล่าว

ในสังคมเศรษฐกิจปัจจุบันนี้ ความโลภ (โลภะ) ถือได้ว่าเป็นปฐมฐานที่บังคับ บีบบังคับให้ผลิต “ความต้องการ” อยากรได้นั้น อยากรได้นี้ไม่มีที่สิ้นสุด รวมทั้งเป็นรากฐานแห่งโทสะ(โกรธ, โมโห) เมื่อไม่ได้สมใจปรารถนา ให้เกิดการขัดเคืองใจไม่สบอารมณ์ นำพามาซึ่งความรุนแรงในรูปแบบต่างๆ สอนโมหะ (ความหลง)คือได้ว่าเป็นแรงเสริมส่งเสริมสนับสนุนโลภ (ความโลภ) อย่างเด่นชัดจนที่สุด เมื่อมีความอยากรได้นั้นสิ่งนี้ เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ทำให้เกิดความหลงในวัตถุที่เสพบำรุงบำเรอว่า สภาวะเหล่านั้นคือความสุข ปลูกฝังอย่างรากลึกลงไปในความรู้สึกที่แนบแน่น ทำให้พลังอำนาจแห่งโมหะแข็งแกร่งเสริมสร้างเป็นแรงขับเคลื่อนรถต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

6. สรุป

การพิจารณาความทุกข์ในการพัฒนาสังคม ประกอบด้วยความต้องการและการสนองตอบ โดยมีกลไกในการทำให้บรรลุเป้าหมายได้แก่ ราคาและการแลกเปลี่ยน ต้องมีเงื่อนไขในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญก็คือ เงิน อาศัยในเหตุปัจจัยที่โลภเรียงดังกล่าว โดยเบื้องแรกมนุษย์นั้นมีความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตเป็นสิ่งสำคัญได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค หรือที่เรียกว่า จตุปัจจัย เมื่อสังคมมีวิวัฒนาการขั้นนำไปสู่ความเจริญมากขึ้น ความต้องการพื้นฐานดังกล่าวได้ก้าวกระโดดเข้าไปสู่มาตรฐานของการดำเนินชีวิตที่สูงขึ้นเพื่อแปรเปลี่ยนยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะพึงสังเกตได้จากความหลากหลายของเทคโนโลยีและสินค้าที่มีอยู่อย่างมากมายเพื่อสนองตอบต่อความต้องการที่เพิ่มขึ้นดังกล่าว มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ล้วนพัฒนาขึ้นมาจากกองทุกข์ในอดีตกาลกว่าที่สังคมเทคโนโลยีอยู่ในขณะนี้ คนเราต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์มาแล้วไม่รู้สักกี่ครั้งก็หน จากยุคอดีตคนเราต้องเผชิญหน้ากับธรรมชาติอันทารุณจากความร้อนและความหนาวเผชิญหน้ากับความหิวเผชิญหน้าจากภัยพิบัติทั้งน้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด ภัยหนาวและภัยแล้ง ความทุกข์ทำให้มนุษยชาติมีพัฒนาการจากเดิมทำได้แต่เพนจรล่าสัตว์ไปตามท้องที่ต่างๆ ก็เริ่มหันมาเพาะปลูกธัญญาหาร คนที่อยู่บนภูเขาสูงก็อพยพกลับลงมายังพื้นที่ลุ่มใกล้แม่น้ำ ปักหลักปักฐานเป็นหลักแหล่ง คนที่เคยตากแดด ตากลม ตากฝน ต้องทนร้อนทนหนาวก็เริ่มเสาะหาที่อยู่อาศัย จากนอนกลางดินกินกลางทราย เปลี่ยนมาอยู่ในถ้ำ กลายเป็นบ้าน เป็นคฤหาสน์ในปัจจุบันความทุกข์ก่อให้เกิดพัฒนาการต่างๆ ของโลกอย่างมากมาย ดังจะเห็นได้จากในยุคดึกดำบรรพ์มนุษย์ไม่มีถิ่นที่อยู่อาศัยถาวร จะเดินทางเร่ร่อนไปตามที่ต่างๆ ที่มีน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์และหวังเพียงให้ชีวิตปลอดภัยจากศัตรูภัยอันตรายเมื่อเกิดความทุกข์คือความกลัวทั้งกลัวการอดอยากทำให้มนุษย์เกิดการรวมตัวเป็นชุมชนหรือกลุ่มเมือง อยากรร้ายก็ทำให้การเดินทางเพื่อการค้าขายและการแลกเปลี่ยนสินค้า เป็นต้น

7. บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 20, พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 12, อังคุตตรนิกายเอก-ทุก-ติกนิบาตร**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพฯ : วัดราชโอรสาราม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2543). **จะพัฒนาคนกันอย่างไร?**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.
- _____. (2545). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : บริษัท สี่อตะวัน จำกัด.
- _____. (2546). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2548). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อสภมหาเถร)**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด.
- พระมหาเกษม สณฺญโต (ลักษณะวิลาศ). (2534). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาปองปรีดา ปริบูรณ์. (2545). **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อติเทพ ผาธา. (2549). **การศึกษารูปแบบและกระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณี อธิกรณสมณะ 7 และกฏนคหกรรมของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.